

Väg 49 Skara-Skövde, delen Axvall-Varnhem

Skara kommun, Västra Götalands län

Kulturarvsanalys

2019-05-22

Projektnummer: 150304

Omslagsbild: Väg 49, vy mot Varnhems klosterkyrka från det norra körfältet. I området väster om Varnhems korsningen, från norra körfältet i riktning mot Skara, en backspegelsvy. På denna plats erbjuds den bästa vyn över Varnhems klosterkyrka. Det är dock inte riktigt den vy som en bilist får, eftersom trafiken i riktning mot korsningen går på andra sidan av vägen där siktvinkeln inte är lika bred.

Trafikverket

Postadress: Trafikverket 405 33 Göteborg.

E-post: trafikverket@trafikverket.se Telefon: 0771-921 21

Dokumenttitel: Kulturarvsanalys. Väg 49 Axvall-Varnhem

Författare: Karin Beckman-Thoor (Kraka kulturmiljö AB) ÅF Infrastructure AB

Dokumentdatum: 2019-05-22

Projektnummer: 150304

Ärendenummer: 2016/33389

Kontaktperson: Johan Larsson, Trafikverket

Fotografier/illustrationer: Kraka Kulturmiljö

Kartor: © Lantmäteriet, Geodatasamverkan

Innehåll

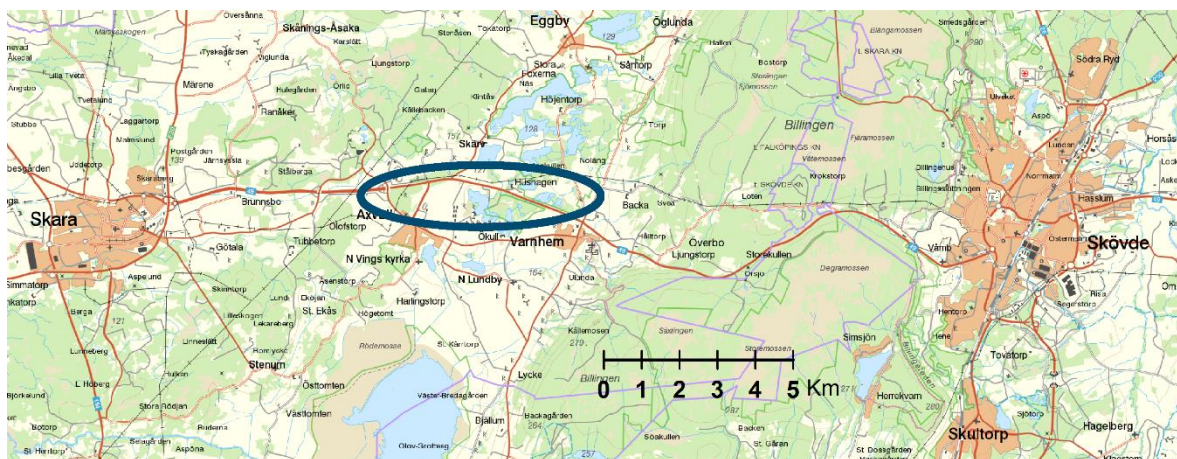
1.	Inledning.....	4
2.	Upplägg och genomförande.....	5
3.	Kulturhistorisk bakgrund.....	6
4.	Värdefulla kulturmiljöer.....	14
5.	Förutsättningar – bedömning och rekommendationer.....	19
6.	Påverkan på kulturmiljön.....	20
7.	Kulturmiljövärden – en sammanfattning.....	31
8.	Konsekvenser	32
9.	Kommentar - utformning av korsning.....	34
10.	Referenser.....	35

1. Inledning

Väg 49 mellan Axvall och Varnhem i Skara kommun ska byggas om till en säkrare och mer framkomlig väg. Arbetet avser en breddning, nya påfarter, förändringar av anslutningsvägar och nya gång- och cykelvägar med mera i anslutning till den 6 km långa sträckan från Axvall till Varnhem. Vägen binder samman Skara med Skövde

Vägen går genom en rik kulturbygd med många fornlämningar och en kulturmiljö som uppmärksammats genom en rad olika lagskydd, bland annat riksintresseområden. Miljön omfattar kulturhistoriska sammanhang från äldsta stenålder till historisk tid, bland annat märks exceptionella gravmiljöer från stenålder på Axevalla hed, fossila åkermarksområden från järnålder, en medeltida bygd med Varnhems kloster och Axevalla hus samt 1800-talets exercished i Axvall.

Kulturarvsanalysen har tagits fram som underlag för en vägplan och MKB då den samrådshandling och den MKB som tagits fram under 2017 behöver fördjupas och förtydligas. Det vill säga detta arbete utförs efter att merparten av övriga underlag arbetats samman till rapporter.

Figur 1. Orienteringskarta

1.1 Kulturarvsanalysen - uppdraget

Kraka kulturmiljö har tagit fram en kulturarvsanalys som belyser förutsättningar avseende kulturarv och kulturhistoriska värden. Kulturarvsanalysen ska bidra till att vägen utformas så att det leder till en god lösning och ett gott omhändertagande av kulturmiljön. Kulturarvsanalysen ska belysa känslighet, konsekvenser för kulturmiljön samt behov av åtgärder för att minska påverkan på kulturmiljön. Analysen ska motsvara typfall 3 (ej alternativ lokalisering) och kulturarvsanalysen definieras i Trafikverkets bilaga E3.10 Miljö, punkt 4 och 4.4.

Arbetet med vägplanen är långt gånget. Det har tagits fram många olika underlag som behandlar kulturmiljön, bl.a. beskrivningar av fornlämningsmiljöer och arkeologiska utredningar. Underlagen tar även upp riksintresseområdet och de kommunala intresseområdena för kulturmiljövården. Beskrivningarna är omfattande och utförliga när det gäller de enskilda objekten.

Dessa underlag behöver kompletteras med en övergripande analys av kulturmiljön och dess värden. Det behövs ett underlag som visar vilka aspekter och samband som är viktigast och som ska vara vägledande när hänsyn ska tas till de kulturhistoriska aspekterna.

En kulturarvsanalys ska lyfta fram:

- de viktigaste kulturhistoriska aspekterna.
- kulturmiljöns sammanhang och betydelse.
- kulturmiljöns känslighet och sårbarhet.
- rekommendationer och hänsynstaganden visavi kulturmiljön.

Kulturarvsanalysen ska vara av ett sådant djup att den underlättar processen med att planera vägen. Arbetet ska innebära en fördjupning och kommer att utgå från befintliga underlag, ta tillvara tidigare utredningar och rapporter.

2. Upplägg och genomförande

Arbetet har utförts efter att merparten av övriga dokument färdigställts och är delvis ett omtag som ska fördjupa och förtydliga områdets kulturhistoriska karaktär och viktiga särdrag.

Det finns ett stort material framtaget som bildar utgångspunkt. Detta material fördjupas med analyser och värderingar. Vid sidan om det byråmässiga arbetet och kartanalyserna har det genomförts en besiktning av området.

Arbetet har utförts i följande ordning:

- De kulturhistoriska förutsättningarna har ställts samman i kartbilder. Ett urval av historiskt och ekonomiskt kartmaterial från lantmäteriets kartarkiv har kontrollerats.
- Den tidigare genomgången av nationella, regionala och kommunala kulturmiljöer och värdefull bebyggelse har kompletterats och fördjupats.
- Fornlämningsbilden har diskuterats med utgångspunkt i de arkeologiska utredningarna samt den övergripande fornlämningsbilden med strandlinjekurvor som underlag.
- I arbetet har ingått en besiktning i fält för att validera den byråmässiga studien och för att bedöma kulturmiljöernas känslighet och påverkan på dessa.
- MKB-del som omfattar sårbarhets-/ känslighetsanalys och en ev. vägs påverkan på/konsekvenser för kulturmiljön.
- Förslag på åtgärder för att stärka och bibehålla de kulturhistoriska värdena har tagits fram.
- Arbetet har sammanställts i form av en rapport med fokus på kartillustrationer och bilder som levereras digitalt.
- I arbetet har det ingår att lämna underlag till övriga som arbetar med vägplanen och MKB.

3. Kulturhistorisk bakgrund

För att förstå ett områdes historia och dess särdrag är det viktigt att känna till hur människor levt och verkat i området och hur det påverkat och förändrat miljön. Tillsammans har kulturhistoriska komponenter och en rad olika faktorer som näringar, tro och samhällsskick bidragit till att forma den kulturmiljö vi möter idag. Komponenterna omfattar fornlämningar, byggnader och markanvändning samt hävd och traditioner som formats av samhällelig organisation, näringar och behov. Tillsammans bildar dessa delar den kulturhistoriska bakgrunden.

Vägorridoren går från Axevalla travbana i Axvalls socken till Varnhem-/Öglunda-korsningen i Varnhems socken, båda ligger i Valle härad. Området är mjukt kuperat med varierade naturtyper och sträcker sig från Axevalla hed på ett vidsträckt sandfält till det böljande kamelandskapet med sjöar och rik lövvegetation för att sluta på platåberget Billingens sluttning vid Varnhem.

En övergripande förståelse för fornlämningsbilden och den kulturhistoriska utvecklingen är viktig då den ligger till grund för utpekande av riksintresseområden och kommunala värdeområden. Det gör det också lättare att förstå varför miljöer och lämningar är särskilt värdefulla.

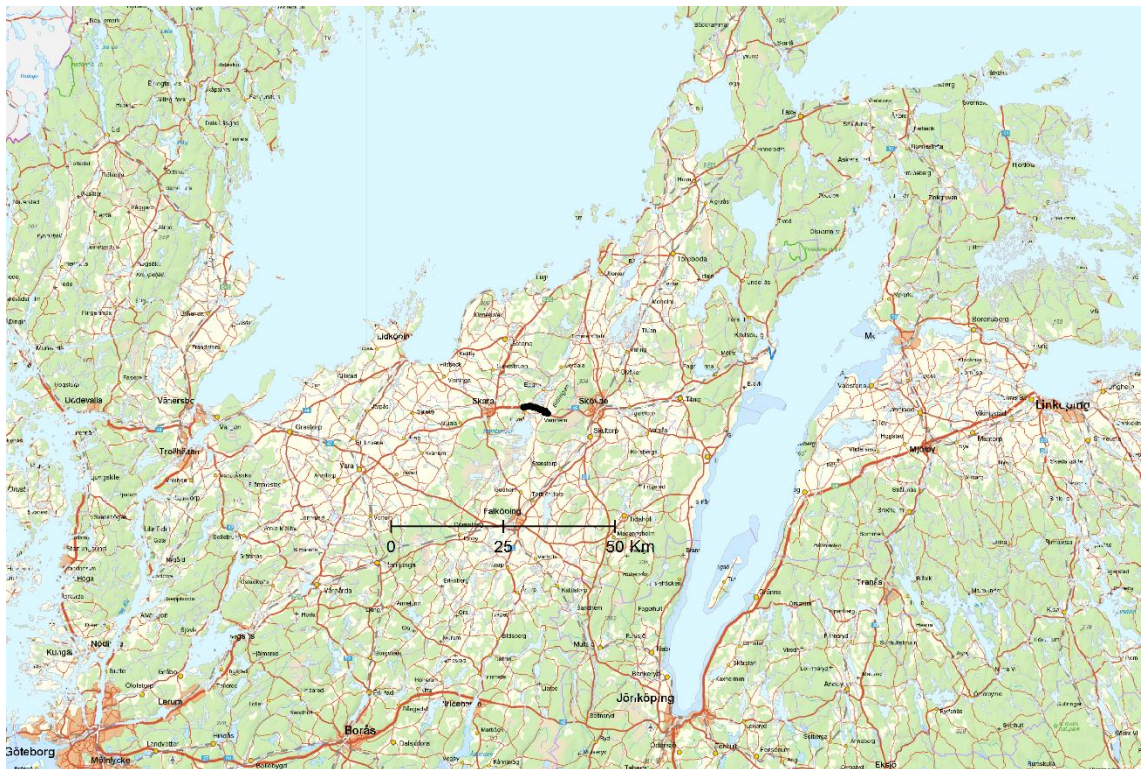

Figur 2. Varnhems klosterkyrka med ruiner av Cistercienser-klostret framför. Anläggningen ligger i den mjukt kuperade västsluttningen av Billingen. Från kyrkan går det en pilgrimsled över Billingen och Varnhem är ett stopp på den turistväg som går utmed Billingens västra sida från Gudhem via Hornborgasjön till Varnhem och vidare till Öglunda och Lerdala. Platsens dignitet hör samman med klostret och klosterkyrkans betydelse som gravkyrka för många av de tidiga svenska kungarna. Idag finns också Kata gård, ett museum över den första kyrkan på platsen och de som lät uppföra den.

3.1. Äldre stenålder – de första människorna gör entré

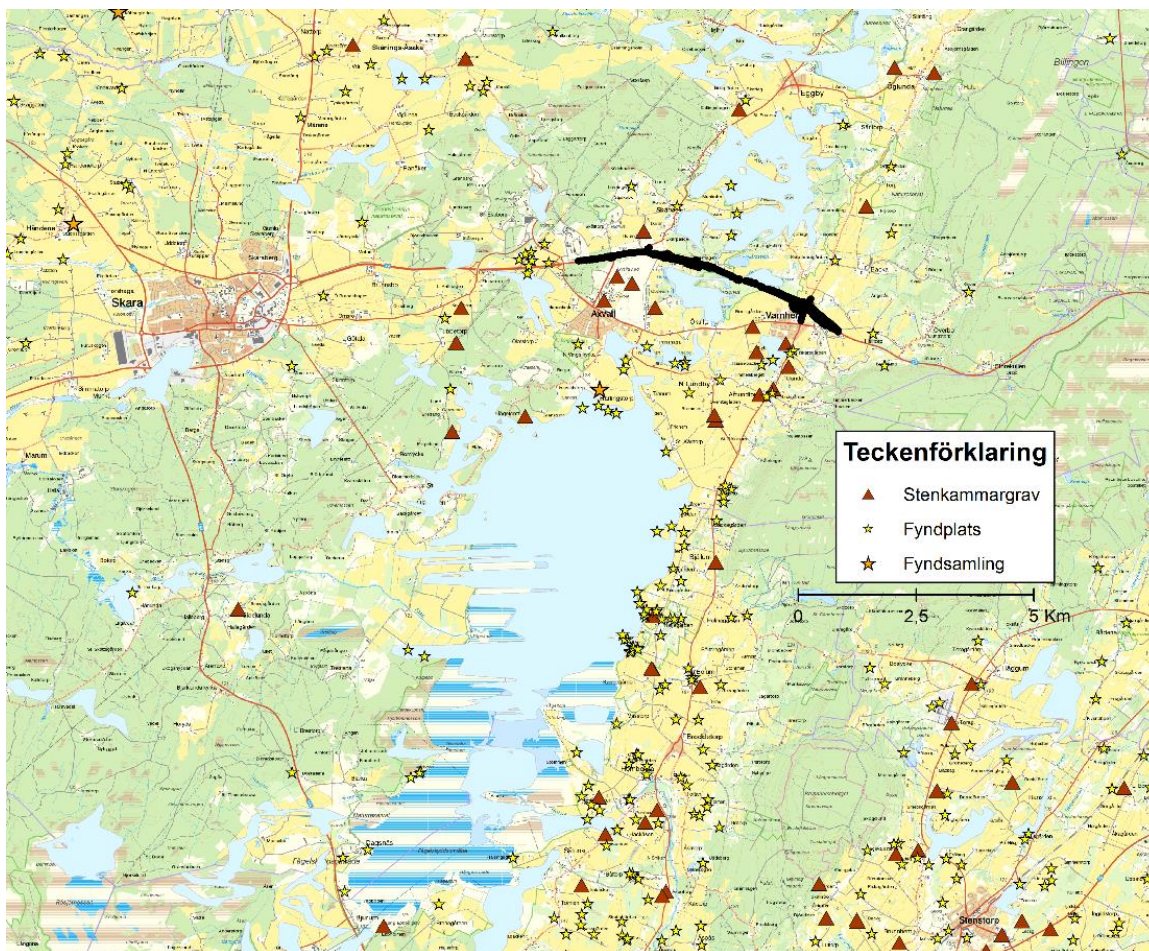
Figur 3. 10 000 år f. Kr. Inlandsisen täcker stora delar av Vänern och Tiveden. Landhöjningen går fort och jägare rör sig säsongvis utmed iskanten. De märks genom stenredskap från äldsta stenåldern. I bilden syns väg 49 Axvall-Varnhem som ett svart streck. Skala, se skalstock.

Figur 4. 8 000 f.Kr, det inre av Västergötland har funnit sin form, sjöarna var större och flera. Vattendragen var viktiga kommunikationsstråk. Från denna tid finns det många boplatser i området, bl. a. runt Hornborgasjön. På bilden syns väg 49 Axvall-Varnhem som ett svart streck. Skala, se skalstock.

Söder om vägsträckan ligger Hornborgasjön och runt sjön finns ett pärlband med boplatser. Det finns rikligt med stenyxor och flintredskap från äldre stenålder i området, som visar att det funnits boplatser i området under hela äldre stenåldern. På en boplats på Almeö i Hornborgasjön har man hittat Sveriges äldsta tamhund som levde för nästan 9 500 år. Fynden berättar att det funnits många boplatser i området under stenåldern.

3.2. Yngre stenålder – jordbruket etableras och stenkammargravar byggs

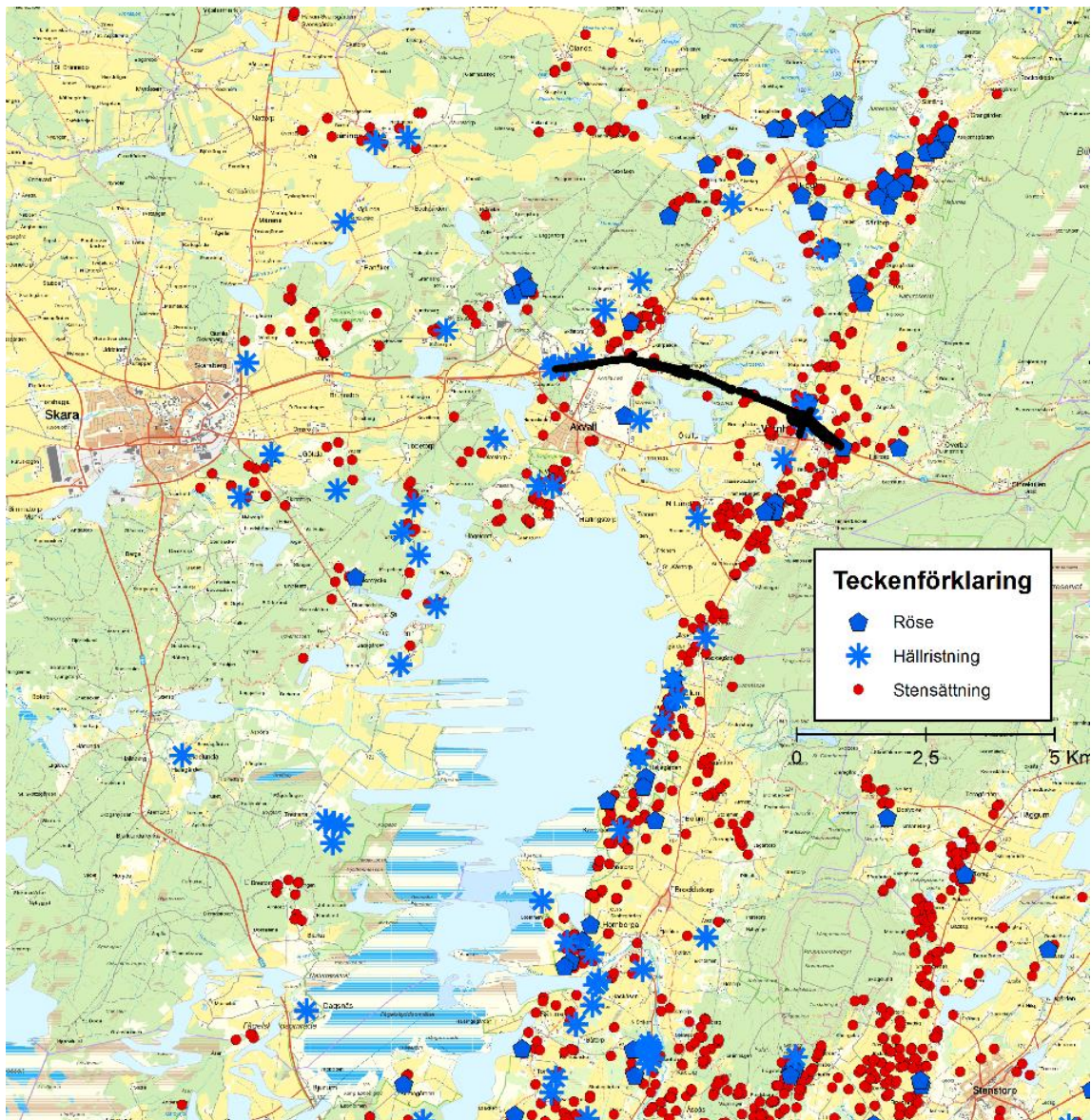

Figur 5. Valle härad 4 000 – 1 800 f. Kr, yngre stenålder. De mest karaktäristiska fornlämningarna från yngre stenålder är stenkammargravar som gånggrifter och hällkistor. Fyndplatserna, är medtagna därför att merparten av dem avser fynd från stenålder, såväl äldre som yngre. De visar hur många fynd som gjorts och hur många boplatser det måste ha funnits i området (sedan finns det ytterligare mängder med fynd på museer och i privata samlingar som inte är medtagna här). I området finns ytterligare stenkammargravar som är registrerade som stensättningar och som förstärker bilden. På bilden syns väg 49 Axvall-Varnhem som ett svart streck. Skala, se skalstock.

För att förstå Västergötland och platåbergens betydelse under yngre stenålder borde stenkammargravarna visas på en karta över hela Sverige. Området vid södra Billingen är ett av de områden i Sverige där det finns flest gånggrifter och hällkistor. De var kollektiva gravar, där många individer gravlades. Gånggrifterna började anläggas runt 3000 f. Kr och mot slutet av yngre stenålder och in i bronsålder anlades hällkistor. Många av dessa gravar ligger ensamma eller i grupper om några få, de ser ut som flacka högar av sten som är mer eller mindre jordmantlade. I mitten finns en stenkammarmarkonstruktion. Sannolikt finns det flera, stora stensättningar som rymmer stenkammargravar. Under yngre stenålder blev människorna bofasta, jordbruket tog fart och de började tillverka keramik. Kontakter mot andra delar av Europa ökade.

I närområdet till väg 49 märks Axevalla hed och Varnhem/Norra Lundby som trakter med stenkammargravar.

3.3. Bronsålder och äldre järnålder – från boskapsskötare till organiserat jordbruk

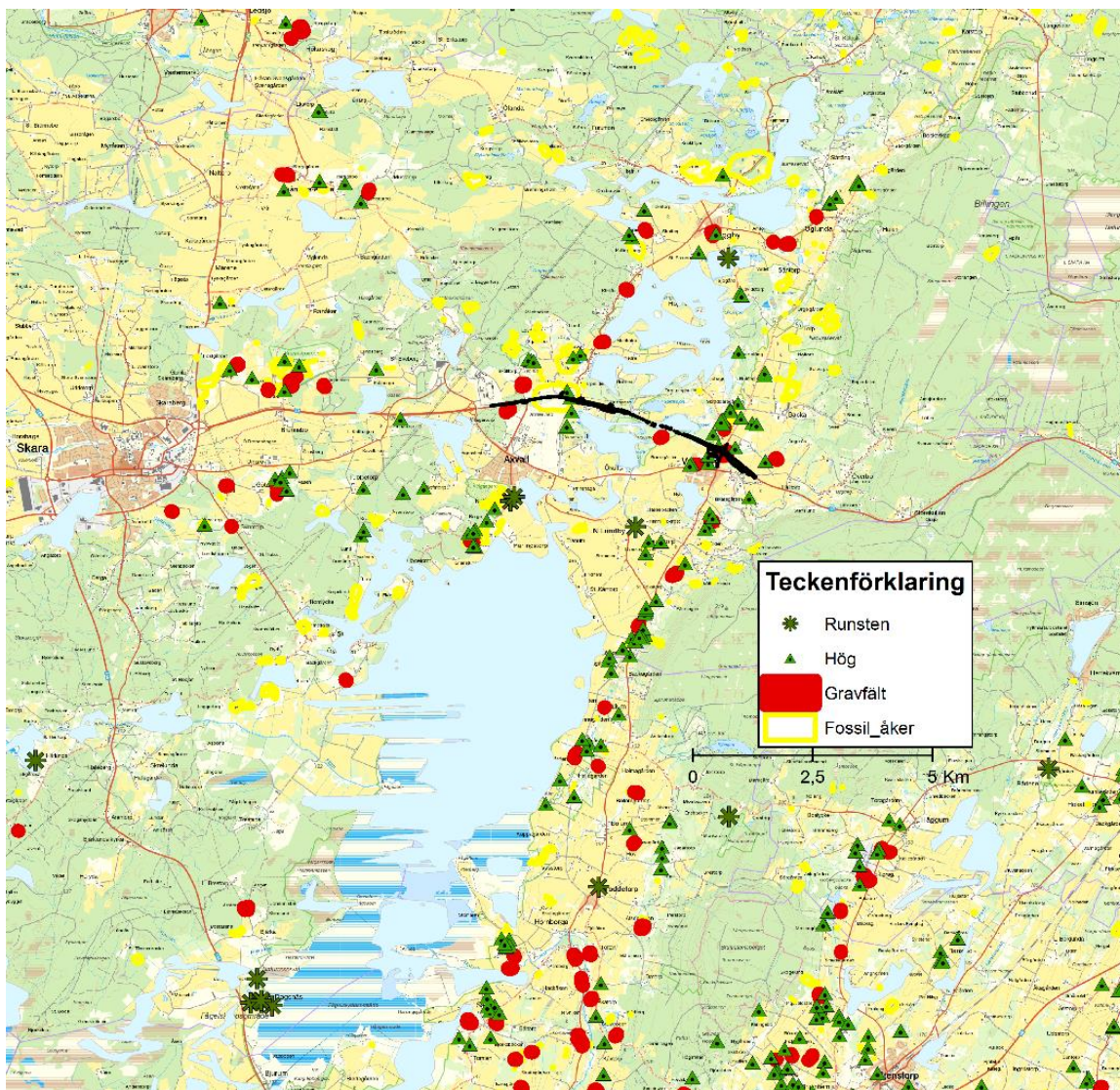

Figur 6. Valle härad ca 1 800 – 500 f. Kr / år 0. Rösen och hällristningar är de fornlämningar som är mest tidstypiska för bronsåldern i området. En del av områdets mindre hällkistor kan även vara från bronsålder. Det finns också många ensamliggande stensättningar som är uppbyggda av sten och som ligger i samma typ av läge som bronsålderns rösen. De dateras vanligen till yngre bronsålder - äldre järnålder. Variationen i gravtyp kan delvis spegla registreringstekniska faktorer, men den övergripande bilden kvarstår. På bilden syns väg 49 Axvall-Varnhem som ett svart streck. Skala, se skalstock.

Bilden visar hur rösen och stensättningar från bronsålder/äldre järnålder ligger på rad efter varandra utmed Hornborgasjön och Billingens västra kant. Gravarna ligger utmed den nord-sydgående vägen och anger att färdvägen har sina rötter i bronsålder.

I närområdet till väg 49 framträder Skärv, norr om Axevalla hed, och Norra Ving, söder om heden, samt Varnhemsområdet som rika bosättningsområden under bronsålder och äldre järnålder. Koncentrationerna av gravar visar tydligt var de viktigaste bosättningsområdena låg. Vägen från Varnhem till Öglunda, väg 2687 och 2751, som korsar väg 49 är ett vägstråk som varit i bruk i närmare 4000 år. I närheten av gravarna bör det finnas samtida bosättningar. Ett gemensamt drag är att gravarna liksom hällristningar ligger i det som idag är öppen åker- och hagmark.

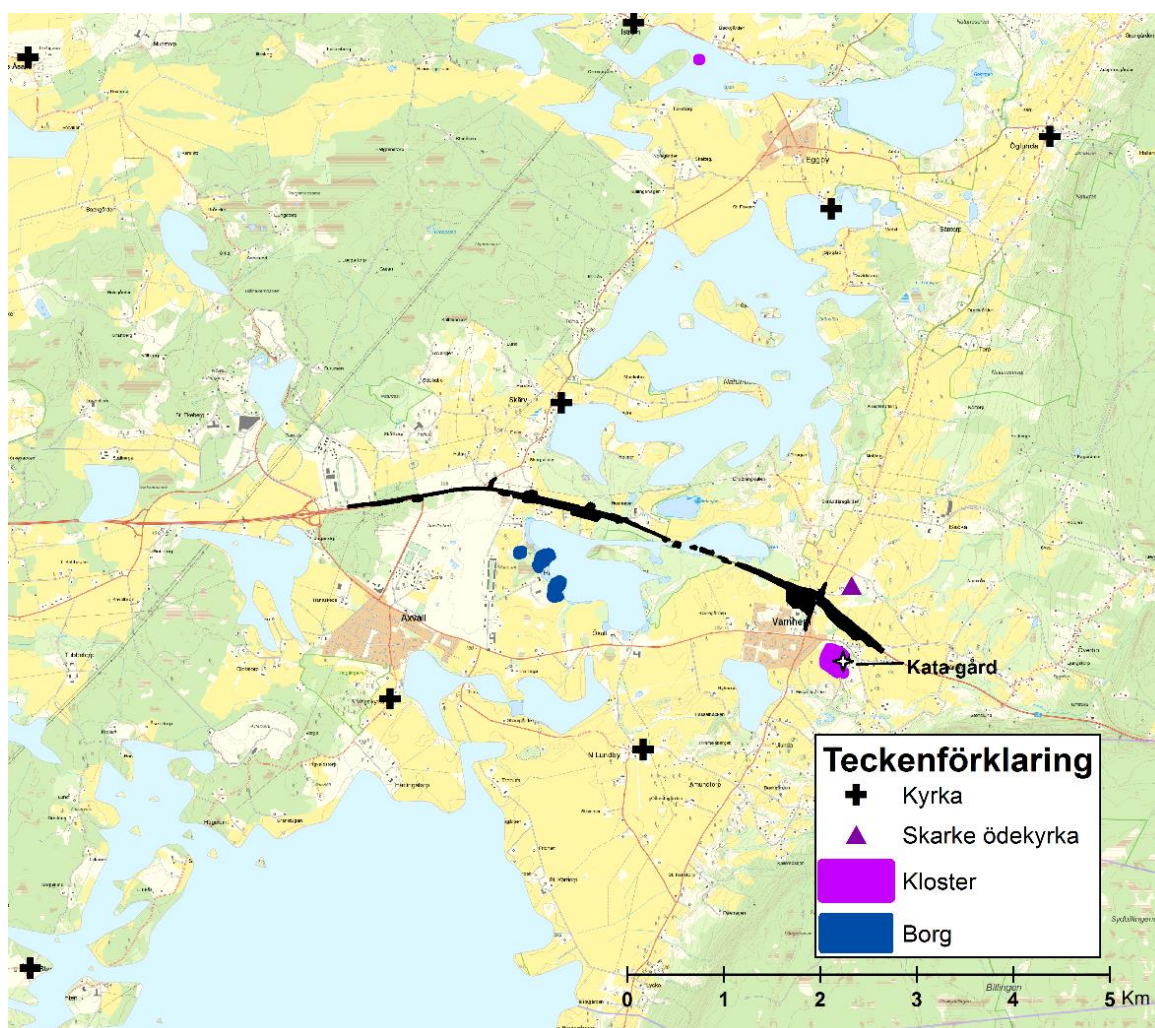
3.3 Yngre järnålder och medeltid – från stormannabygd till medeltida maktcentrum

Figur 7. Slutet av äldre järnålder och yngre järnålder, ca 200 - 900 e. Kr. Kartbilden visar fossil åker, högar och gravfält som överges när området kristnades samt de runstenar som restes av den vikingatida samhällseliten. Runstenarna och högarna ansluter till vägnätet och kan ses som markörer över olika stormän och släkter. Den fossila åkermarken omfattar övergivna åkrar från äldre järnålder fram till medeltid och kanske nyare tid. I bilden syns väg 49 Axvall-Varnhem som ett svart streck. Skala, se skalstock.

I området finns ett stort antal högar och gravfält som antas ha legat intill dåtidens bosättningar. Merparten av gravfälten och runstenarna ligger nära de historiska byarna som sannolikt uppstått under järnålder. När området kristnades övergavs de hedniska gravfälten till förmån för begravningsplatser vid kyrkorna.

I Valle-bygden finns ett stort antal områden med fossil åkermark, bl.a. vid Axevalla hed, flera av dessa ansluter till en form och tradition av markanvändning som finns på flera platser i Västergötland, t.ex. vid Brunnsbo och Härlingstorp. De omfattar stensträngslandskap, bandparceller och olika former av tegskiften. De har många olika formelement som speglar brukningstradition och tidsmässiga aspekter som långvarigt bruk. Det finns odlingsytor av olika form, stensträngar, röjningsrösen, terrasser, åkerhak och diken.

Figur 8. Vikingatid och medeltid i Valle. Under 900-talet uppfördes den första träkyrkan vid Kata gård, under 1000-talet byggdes en stenkyrka med absid och krypta. Vid denna tid bör även Skarke församlingskyrka ha uppförts. Vid 1100-talets mitt etablerades Varnhems kloster. Vid denna tid fanns det kyrkor i de omgivande församlingarna och vid Husgårdessjön uppfördes Axevalla hus på 1200-talet. I bilden syns väg 49 Axvall-Varnhem som ett svart streck. Skala, se skalstock.

Varnhemstrakten är ett av de områden i Sverige som kristnades först. Senare års undersökningar har lyft fram Kata gård med en privatkyrka uppförd i trä på 900-talet, som ersattes av en stenkyrka under 1040-talet. I anslutning till kyrkan finns en begravningsplats med uppåt 3 000 gravar. Vid Skarke, 1 km norr om Varnhem, låg församlingskyrkan med tillhörande begravningsplats. När kyrkan uppfördes är ej känt, den brändes av danskarna 1566 och Varnhems kyrka, ej längre kloster, fick överta rollen som församlingskyrka. Med hänsyn till Kata kyrkoruin och i likhet med närliggande kyrkor så kan vi anta att Skarke kyrka uppfördes under 1000-talets andra hälft eller tidigt 1100-tal. Merparten av de byar vi möter idag bör ha funnits i början av medeltid.

Vid 1100-talets mitt etablerade sig Cisterciensermunkarna i Varnhem och klosterkyrkan påbörjades. Axevalla hus var kungamaktens borg och påbörjades troligen i slutet av 1200-talet. Borgen finns omnämnd i ett brev 1319 och var under 1300-talet en av rikets viktigaste borgar och administrativt centrum för Västsverige. I Skara låg domkyrkan och fram till 1300-talet borgen Gälakvist. Varnhem, Skara och Skövde i öster bands samman av ett vägnät redan under medeltid.

De många tidiga kyrkorna, det tidiga kristnandet, närheten till domkyrkan i Skara, borgarna Gälakvist i Skara och Axevalla hus samt etablerandet av Varnhems kloster och dess betydelse som

begravningskyrka för flera av Sveriges tidigaste kungar visar på områdets betydelse som maktcentrum från vikingatid till högmedeltid.

I närområdet till väg 49, vid Axevalla hed och Varnhemskorsningen, finns det lämningar från yngre järnålder. Vid Axevalla hed ligger en hög nära vägen och området präglas av fossil åker. Vid korsningen ligger det gravfält på båda sidor om korsningen. Lämningar från medeltid återfinns inte i direkt anslutning till vägen. Däremot så speglar kulturmiljön som helhet vid Varnhem ett medeltida kyrkligt centrum.

3.4 Nyare tid – jordbrukslandskap, militärt övningsfält och kommunikationernas roll

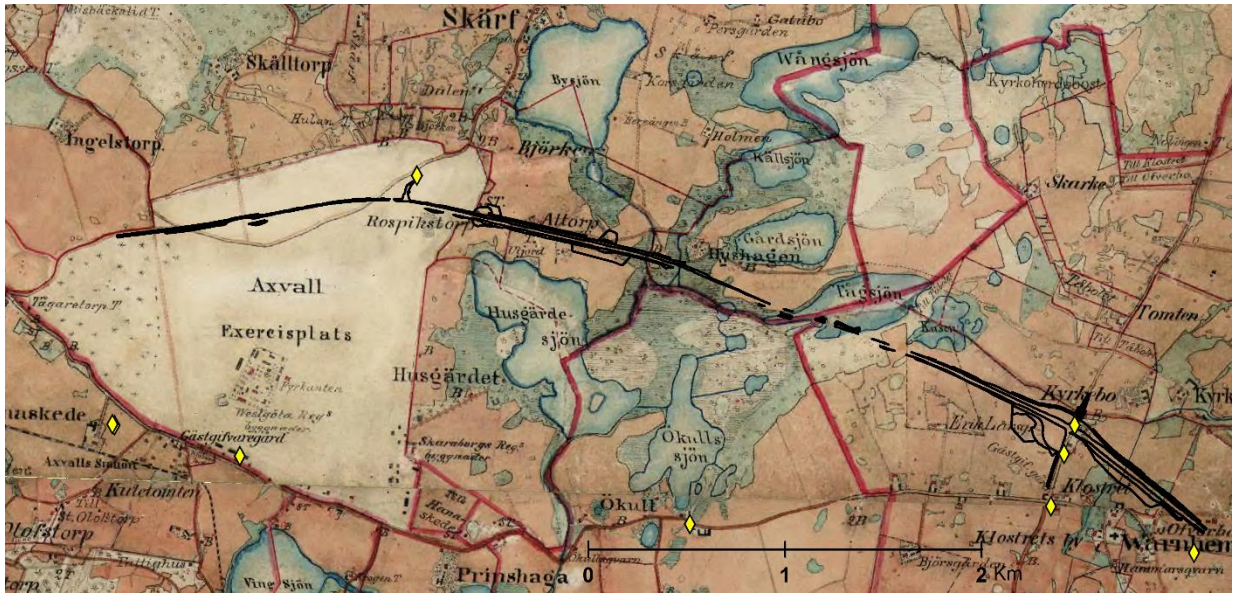

Figur 9. Vägkarta från år 1731 som visar huvudvägarna i området samt gästgiverier. Dagens väg utmed västra sidan av Billingen, den som leder från Gudhem till Varnhem och vidare norrut till Öglunda har i stort samma sträckning som under 1600-talet. Från Varnhem, här märkt som "Klåsteret", till Skara gick vägen på södra sidan om Axevalla hed.

Äldre kartor berättar om markernas organisation och landskapets förändringar från 1600-talet till idag. De visar att vägnätet till stora delar, med undantag av väg 49, haft samma sträckning under 1600-talet som idag. De byar vi möter idag var ofta stora samlade byar med många gårdar under 1600-talet. På en geografisk karta från 1655 ser vi gårdarna som punkter samlade till en bytomt. På denna karta syns "Klåster" och Skarke norr därom. Denna karta visar ingen väg i öst-västlig sträckning alls, trots att den bör ha gått söder om heden.

Figur 10. Geografisk karta från 1655 visar vägnät, de samlade byarna med alla dess gårdar och kyrkorna.

Figur 11. På häradskartan från 1877 ser vi Axvalls Excercisplats, milstolpar (gula markörer) och hur byarna skiftats och gårdar flyttats ut. Kartan visar också huvudvägarna från Varnhem och norrut till Öglunda samt landsvägen via Axvall till Skara. I bilden syns väg 49 Axvall-Varnhem som ett svart streck. Skala, se skalstock.

Häradskartan visar Rospiggstorp/Rospikstorp i nordöstra hörnet av Axevalla hed, på södra sidan av väg 49. Rospiggstorp är ett torp som kan beläggas i kartor till minst 1700-tal. Mitt för Rospiggstorp syns ett soldattorp, som finns med på kartan över Attorp från 1708. Attorp syns tätt inpå dagens väg 49. Kartan visar hur gårdar flyttat ut från Klostrets by till det som idag är korsningen på väg 49. Vid en brand 1979 kom flera av byns byggnader och hela gårdar att brinna ner, medan flera av de som flyttades ut klarade sig helskinnade. Kartbilden visar även milstolpar i området, varav en står norr om den planerade avfarten till Skärv och en står på norra sidan om Varnhems-korsningen

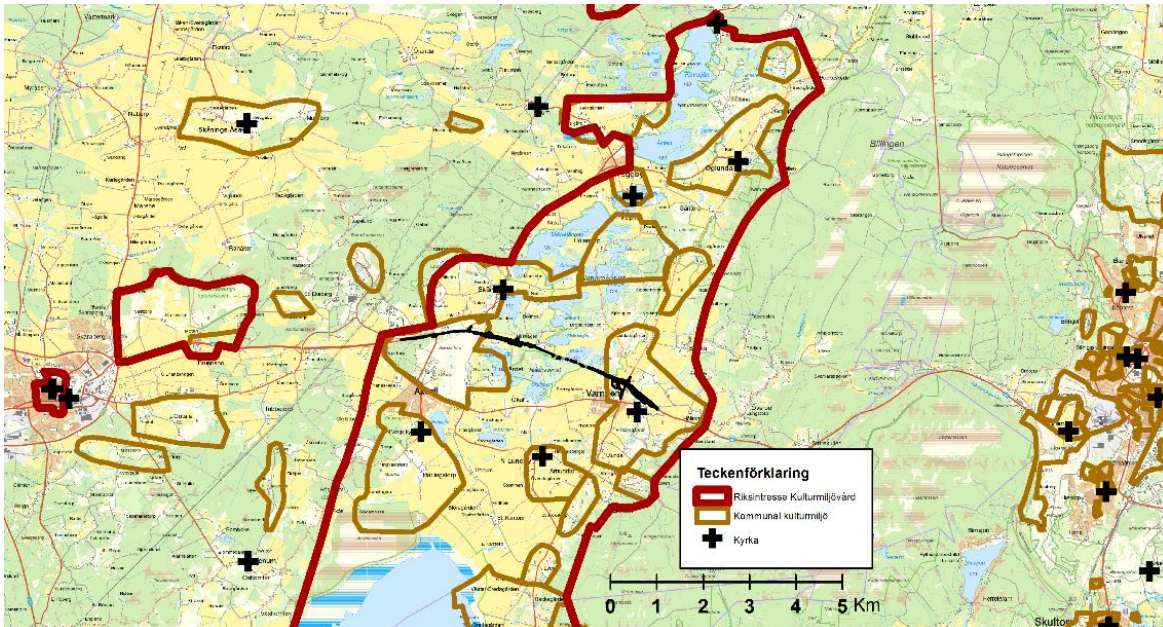
Axevalla hed var övningsplats för Västgöta regemente från 1745-1916. Till övningsfältets miljö hör strukturer med vägar, bebyggelse och de många skyttevärnen. De äldre skyttevärnen återfinns på båda sidor om dagens väg 49 och är grävda i form av ett system. På och i anslutning till Heden finns det allttjämt bevarat många lämningar och byggnader som speglar militärtiden, t.ex. lägerhyddorna. En del av de äldre militära byggnaderna används idag av Axevalla folkhögskola.

Hedens användningsområde kan ha bidragit till att den fossila åkermarken bevarats. Området mellan sjöarna har i äldre tid nyttjats som betesmark.

Under 1900-talet har samhällena Axvall och Varnhem utvecklats till villasamhällen med småföretagarverksamhet. Vägen mellan dem och vidare till Skara i Väster och Skövde i öster hade i slutet av 1800-talet ungefär samma sträckning som vägen hade redan under medeltid.

4. Värdefulla kulturmiljöer

Väg 49 mellan Axvall och Varnhem berör ett riksintresseområde för kulturmiljövården - Kambrosilurområdet och två kommunala kulturmiljöer – Axevalla hed och Varnhem. Vid sidan om dessa finns lagskyddade fornlämningar, övriga kulturhistoriska lämningar och några bebyggelsemiljöer som ligger nära väg 49.

Figur 12. Riksintresseområde och kommunala kulturmiljöer. I bilden syns väg 49 Axvall-Varnhem som ett svart streck. Skala, se skalstock.

4.1. Riksintresseområden för kulturmiljövården

Riksintresseområdet Kambrosilurområdet är ett stort riksintresse som täcker hela Falbygden och Billings västra sida till Öglunda. På länsstyrelsens sida beskrivs det som olika delar för att underlätta förståelsen av det. Väg 49 går genom den norra delen.

Kambrosilurområdet [R 100] - text hämtad från Länsstyrelsen

delen i Bjärka, Eggby, Istrum, Norra Lundby, Norra Ving, Skara, Skärvs, Stenum, Varnhems och Öglunda sn

Motivering: Kulturhistorisk region kring de västgötska platåbergen vars breda innehåll speglar väsentliga skeden i landets agrara och förindustriella landsbygdshistoria från jordbrukande stenålderskulturer till 1700- och 1800-talets agrara revolution, och där gynnsamma naturgeografiska förhållanden bidragit till en landskapsutveckling av rent kontinentala mått, exempelvis ovanligt stora byar. Detta utgjorde också basen för en medeltida stadsbildning vars fortsatta utveckling präglades av järnvägens tillkomst. Området, som har sin tyngdpunkt på Falbygden, har mycket höga pedagogiska och vetenskapliga värden som genom landskapets öppenhet och speciella topografiska egenskaper tydligt kan avläsas. (*Kyrkomiljö, Klostermiljö, Militär miljö, Borgmiljö*).

Uttryck för riksintresset: Fornlämningssmiljöer från sten-, brons- och järnåldern såväl som från historisk tid, Varnhems kyrka och klosteruin som utgör landets bäst bevarade cistersiansanläggning, Öglunda kyrkby med en ovanligt väl bibehållen bebyggelsestruktur och delvis bevarade åkerformer och stenmurar från tiden före laga skiftet, Valleområdet med

herrgårdslandskap, t. ex. Höjentorps herrgård och slottsruin, ruinerna efter det medeltida Axevalla hus, samt Axevalla exercished med välbevarad bebyggelse.

Värden att beakta i området för väg 49:

- Vägmiljöer med kontinuitet från förhistorisk och medeltid, t.ex. mellan Gudhem och Öglunda i nord-syd-gående riktning samt äldre landsväg mellan Skara och Skövde, närmast väst-öst.
- Fornlämningsmiljöer från stenålder – dvs stenkammargravar och boplatser indikerade genom lösfynd, t.ex. gånggrifter vid Axvall och Varnhem.
- Fornlämningsmiljöer från bronsålder – dvs. gravrösen och stensättningar, t.ex. de som ligger i det öppna landskapet vid Varnhems korsningen.
- Fornlämningsmiljöer från järnålder – dvs. den fossila åkermark, gravhögar och gravfält, t.ex. den fossila åkermarken på heden, högen på heden och gravfältet vid Varnhems korsningen.
- Varnhems kyrka och klosteranläggning – här bör även dess produktionsmark beaktas.
- Axevalla exercished – med bebyggelse, struktur och lämningar som skyttevärn.
- Simmesgården, ett exempel på 1800-talets agrara revolution med utflyttning av gårdar vid skiftena.

Viktigt för framtiden:

- Den nord/sydgående vägen från Gudhem via Varnhem till Öglunda, väg 2687 och väg 2751, är en av de äldsta och segaste strukturerna i området som binder samman och skapar sammanhang i riksintresseområdets olika delar. Den ska behålla sin övergripande karaktär och det ska vara möjligt att uppleva att den följer kanten av den hylla av Billingen som den går på. Korsningen ligger på kanten av Billingens lägsta platå att likna vid ett tydligt trappsteg uppför eller nerför Billingen. Vägen bör ligga kvar på sin ursprungliga nivå.
- Ensamliggande gravarna i det öppna landskapet ska vara möjliga att uppleva som de landmärken de är idag. De är viktiga element som berättar om traktens långa historia.
- Den fossila åkermarken, Skärv 137, på Axvalla hed är ett välbevarat och representativt område för de västgötska fossila åkermarksområdena. Fornlämningsområdet har mycket stora vetenskapliga värden med pedagogiska kvaliteter och ska bevaras.
- Gravfälten Varnhem 34:1 och 35:1 är påförda fyllnadsmassor och gravar är svåra att urskilja. Gravfälten har en direkt koppling till Skarke där församlingens första kyrka uppfördes. Intrång i gravfälten bör undvikas, särskilt det norra där det alltjämt finns ett rumsligt samband med Skarke genom den allé som följer vägen mellan gravfältet och Skarke bebyggelse med ödekyrkogården som ligger under ladugården.
- Gravfälten vore dessutom kostsamma att undersöka.
- Varnhems klosterkyrka som även är kunglig begravningskyrka utgör tillsammans med sin närmiljö ett av västsveriges viktigaste kyrkliga centra under medeltiden. Miljön ska bevaras och kunna upplevas med sina olika delar. Här ingår att värna om de vyer som finns mot Varnhems klosterkyrka och hur klostermiljön möter den omgivande landsbygden. Kyrkan bildar ett viktigt landmärke från väg 4, främst när man närmar sig Varnhem från Skövdehålet. Det erbjuds fina vyer över klosterkyrkan när man passerat "Tre bäckar", Agda Österbergs ateljé samt mitt för busshållsplatsen från Överbo.strax efter Överbo. Kyrkan upplevs bäst när man färdas på den äldre landsvägen från Axvall, då bildar Varnhems klosterkyrka ett viktigt landmärke.
- Simmesgården är en av få äldre gårdar i Varnhem med välbevarat boningshus och ladugård. En ny väg bör planeras så att den inte påverkar Simmesgårdens byggnader negativt. När man kommer från Skara bildar Simmesgårdens ladugård ett landmärke som säger att här är infarten till Varnhem. När man lämnar Varnhem berättar ladugården att här tar Varnhem slut.

4.3. Kommunala kulturmiljöer

I området finns två kommunalt utpekade kulturmiljöer, båda dessa ingår som viktiga värden i riksintresseområdet.

Område 20 - text från Skara kn

F.d. Västgöta Regemente-”Fyrkanten” samt exercisheden.

Området sträcker sig i nord-sydlig riktning från länsväg 49 till gamla Skövdevägen genom Axvalls samhälle, samt i öst-västlig riktning från Skaraborgs Regemente till den s.k. ”kilometervägen” väster om Fyrkanten. Det är väsentligt att öppenheten består kring den täta och slutna gruppen av byggnader som utgör en av landets få bevarade exercisplatser från indelningsverkets dagar. Se vidare under Axvall 1:19.

Axevalla - fornlämningsmiljö

Området omfattar exercisplatsen Axevalla hed. Där ingår lämningarna efter det medeltida slottet Axevalla hus med befästningsanläggningar i norr och söder, samt fornlämningar.

Exercisheden är ett ungt inslag i denna miljö - den anlades i början av 1800-talet. Därvid togs ett flertal fornlämningar bort, bl.a. gånggrifter. I väster, nära platsen för den gamla galgbacken, finns en gammal militär skyttegrav.

De förhistoriska gravarna ligger i två grupper, dels nära Axevalla hus, dels söder om travbanan. De består av 17 lämningar. Äldst är en gånggrift och en hällkista från stenåldern. Ett antal stora stensättningar med mittröse kan vara från bronsåldern, merparten är gravar från järnåldern.

Längst i nordost är ett område med stensättningsliknande anläggningar. Det har inte markerats som fornlämning, men innehåller troligen forngravar som har överlagrats av odlingssten.

Kommentar

När texten för område 20 togs fram var det inte känt att den norra delen av heden utgjorde fossil åkermark. Området är registrerat som bevakningsobjekt i fornminnesregistret, trots att det i de arkeologiska utredningarna bedömts som fornlämning. Det bör ändras till fornlämning, då det är ett rikt fossilt åkermarksområde med många formelement, i paritet med Brunnsbo storäng. Den fossila åkermarken ligger helt inom den kommunala kulturmiljön. Det är inte ovanligt att det är inom militära övningsfält samt inom säteribildningar som fossil åker bevarats.

Område 25 - text från Skara kn – utdrag

Varnhems kyrkby.

Varnhems kyrkby.... I maj 1979 drabbades Varnhem av en omfattande eldsvåda varvid ett tjugotal byggnader brann ner till grunden. Kyrkan och området närmast denna kom ej att skadas vid branden.

Det något reviderade området omfattar Varnhems relativt täta bebyggelse runt den dominerande klosterkyrkan samt den allékantade vägen genom Varnhem. I centrum för intresset ligger naturligtvis klosterkyrkan från 1200-talet med kringliggande ruiner efter övriga klosterbyggnader samt ruinen efter Överbo kyrka. Kyrkans närmaste omgivning är skyddat enligt 86 BL. Inom området finns några manbyggnader från 1800-talets senare hälft. Karaktären av äldre by förstärks dessutom genom att några gårdar har ekonomibyggnader i behåll i anslutning till boningshusen.

Den äldre bebyggelsen utökades under 1900-talets början med bl.a. järnvägsstation (Sköfde-Axvalls Järnväg, invigd 1904), folkskola samt på 1920-talet serveringen Klostergården.

Byggnaderna är goda exempel på det tidiga 1900-talets träarkitektur och är huvudsakligen oförändrade sedan respektive byggnadstid. Området närmast kyrkan har en enhetlig äldre karaktär och är i högsta grad skyddsvärd. Öster och väster därom är den äldre bebyggelsen uppblandad med villabebyggelse av yngre datum.

Varnhem - fornlämningsmiljö

Socknen tillhör, i likhet med N Lundby socken, det unika fornlämningsområdet på kambrosilurområdet längs Billingens västsluttning. Fornlämningskoncentrationen omfattar hela det centrala området med den agrara bebyggelsen.

Inom området finns 132 förhistoriska gravar, fördelade på 5 små gravfält och i övrigt enstaka liggande gravar. Den dominerande gravtypen är stensättningar, huvudsakligen runda, men även firsidiga och tresidiga. Dessa tillhör järnåldern. Ett antal stora stensättningar med mitthög kan vara från bronsåldern. Endast två gravar är från stenåldern, nämligen en gånggrift och en hållkista. Flera gravar är undersökta och har givit fynd från bronsåldern och äldre järnåldern (romerska importföremål). Varnhem och Valle härad var en av huvudbygderna i länet under bronsåldern och romersk järnålder.

Fornlämningar, fast inte från förhistorisk tid, är Varnhems kloster, Skarke ödekyrkoruin och en Kata gård med kyrkoruin ovanför klostret. Ytterligare fornlämningar från historisk tid är två milstenar och en kronoparkssten.

På grund av att stora delar av området varit odlat sedan gammal tid finns en mängd skadade lämningar som inte har tagits upp som lagskyddade fornlämningar, men som sannolikt är fornlämningar. Denna rika järnåldersbygd utgör tillsammans med de medeltida anläggningarna (kyrkan och klostret) ett mycket viktigt kulturhistoriskt område.

Kommentar

Vid Varnhems kyrka och klostermiljö är även dess omland av betydelse för miljön. Efter branden 1799 så är den äldre bebyggelse som är kvar i Varnhem från tiden före sekelskiftet 1800-1900 och som speglar utflyttningen av gårdarna vid 1800-talets skiften särskilt viktig att värna. Varnhem är en by som förlorat en stor andel av den äldre agrara bebyggelsen som utgör ett viktigt komplement till klostermiljön.

När det gäller gravar och gravmiljöer så framhålls gravarna från bronsålder och äldre järnålder som karaktäristiska och viktiga delar i miljön.

Det finns också några yngre järnåldersgravfält, ej omnämnda, som utgör en viktig del för att skildra övergången från hednisk till kristen tradition där den senare märks genom Skarke kyrka och Kata gård med tillhörande begravningsplatser.

4.4. Fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar

Utmed väg 49 finns ett antal fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar, de som riskerar att beröras av vägprojektet finns listade i kapitel 5.

Fornlämningarna har varit en viktig beståndsdel i utpekandet av Falbygdens riksintresseområde och de kommunala kulturmiljöerna, där det är tydligt att flera speglar avgränsade fornlämningsmiljöer. För att förstå fornlämningarnas betydelse, sammanhang och värden är det bättre att söka betrakta dem inom ramarna för de övergripande miljöerna. På så vis undviker man att de ses som objekt som ska undvikas och får möjlighet att utgå från de värden som de representerar inom ramen för ett större sammanhang. I området finns även välbevarade äldre vägmiljöer.

4.5. Bebyggelsen

Utmed väg 49, från Axvall till Varnhem finns några få bebyggelsemiljöer invid vägen. I väster nära Axevalla hed är det Rospiggstorp som består av ett äldre boningshus som har kvar en äldre karaktär och är försedd med veranda.

Vid Varnhemskorsningens sydöstra hörn ligger Simmesgården, en gård som flyttats ut från Varnhems by i samband med 1800-talets skiften. Bebyggelsen är välbevarad med äldre karaktär och ladugården bildar ett landmärke i korsningen. På norra sidan om Varnhemskorsningen ligger Krusebacke som idag består av ett uthus. Huvudbyggnaden tycks ha försvunnit de senaste 10 åren då den alltså redovisas på en del kartor, trots att den är borta.

Figur 13. Rospiggstorp med en glasad veranda.

Figur 14. Simmesgården vid Varnhemskorsningen.

Figur 15. Simmesgårdens ladugård från norr.

Figur 16. Ladugården visar på Varnhem, här syns även Varnhems kyrktorn, några sekunder.

5. Förutsättningar – bedömning och rekommendationer

Tabellen visar fornlämningar och kulturhistoriska miljöer som berörs av vägförslaget.

Nr avser Fornminnesregistret, ÖKL – övrig kulturhistorisk lämning, biotop nr 134 – naturinventeringen.

Beteckning	Lämningstyp	Status	Känslighet - rekommendationer
R100	Riksintresseområde, Falbygden Kommunala kulturmiljöer, Värderna sammanfaller mellan riksintresset och kommunala miljöer.		Gravar från samtliga tidsåldrar riskerar att förstöras. Undvik Axevalla hed, fossil åker – fornlämning. Minimera intrång i övningsfält och i skyttegravarna. Gravar och gravfält vid Varnhem ingår i riksintresset liksom Simmesgården och Varnhems klostermiljö. Anpassa vägen i Varnhems korsningen så att den blir diskret.
Skärv 87:1	Stensättning	ÖKL (?)	Undviks – berör ej norra sidan av vägen till Skålltorp.
Ej inmätt/ registrerade	Skyttevärn	(F ?)	På Axevalla hed finns ett stort antal skyttevärn av olika ålder, de kan få fornlämningsstatus om de är synnerligen representativa. De finns på båda sidor om väg 49, minimera ingrepp genom att de märks ut och mäts in, syns på terrängskuggningskartan.
Skärv 137	Fossil åkermark	Bevakningsobjekt Ä r fornlämning	Den fossila åkermarken är en värdefull fornlämningsmiljö på båda sidor om väg 49. Delar kommer att behöva undersökas. Minimera ingreppen så att de sker på en sida av väg 49.
Skärv 119:1	Hög	Fornlämning	Berörs ej, stängsla för att skydda.
Skärv 138	Hålväg	Bevakningsobjekt Ska vara fornlämningar	I den fossila åkermarken finns två hålvägar, de utgör en viktig del i helhetsmiljön. De kommer beröras när väg 49 breddas norrut och delar kan behöva undersökas.
Skärv 139	Hålväg		
Skärv 48:1	Milstolpe	Fornlämning	Berörs troligen ej och kan stå kvar på ursprunglig plats.
Skärv 134:1	Fossil åker	ÖKL (F ?)	Undviks genom stängsling vid ny väg till Postgården.
Rospiggstorp	Bebyggelse	Fornlämning om bebyggelsen försvinner	Rospiggstorp är en bebyggelse som går tillbaka till minst tidigt 1700- tal. Om den hade varit övergiven så hade den betraktats som fornlämning. Arkeologisk undersökning/dokumentation.
Skärv 121:1	Stensättning	Fornlämning	Söder om väg 49, öster om Rospiggstorp, beroende på slantningen kan den komma att beröras och behöva undersökas.
Varnhem 42:2	Stensättnings- likn. lämning	Bedömd som naturbildning	Troligen ej fornlämning, kan komma att beröras.
Varnhem 176:1	Stensättning	Borttagen	Ingen åtgärd.
Varnhem 27:1	Stensättning	Fornlämning	Stensättning som utgör ett betydande inslag i landskapsbilden, ingår i Riks. Riskerar att beröras beroende på vägutformning.
Varnhem 28:1	Hög	Fornlämning	Hög som utgör ett betydande inslag i landskapsbilden, ingår i Riks. Riskerar att beröras beroende på vägutformning.
Varnhem 36:1	Milstolpe	Fornlämning	Kan behöva flyttas något, vid vägbreddning i området.
Varnhem 34:1 (S om v49)	Gravfält	Fornlämning	Fornlämning, gravfältet till Skarke, ingår i Riks. Kartering har visat att synliga gravar ligger söder om vägområdet. Intrång minimeras.
Varnhem 35:1 (norr om v49)	Gravfält Hällristning	Fornlämning	Fornlämning, gravfältet till Skarke, ingår i Riks. Hällristningen visar på lång brukningstid. En grav berörs – undersöks. Stängsling.
Simmesgården	Bebyggelse		Berörs ej direkt. Vyn mot Simmesgården förändras från väster då Öglunda-vägen höjs. Bebyggelsen ingår i Riks, ska värnas.
Biotop nr 134	Äldre landsväg		Stenmur tangeras ev. av ny väganslutning till Hålltorp. Värnas.

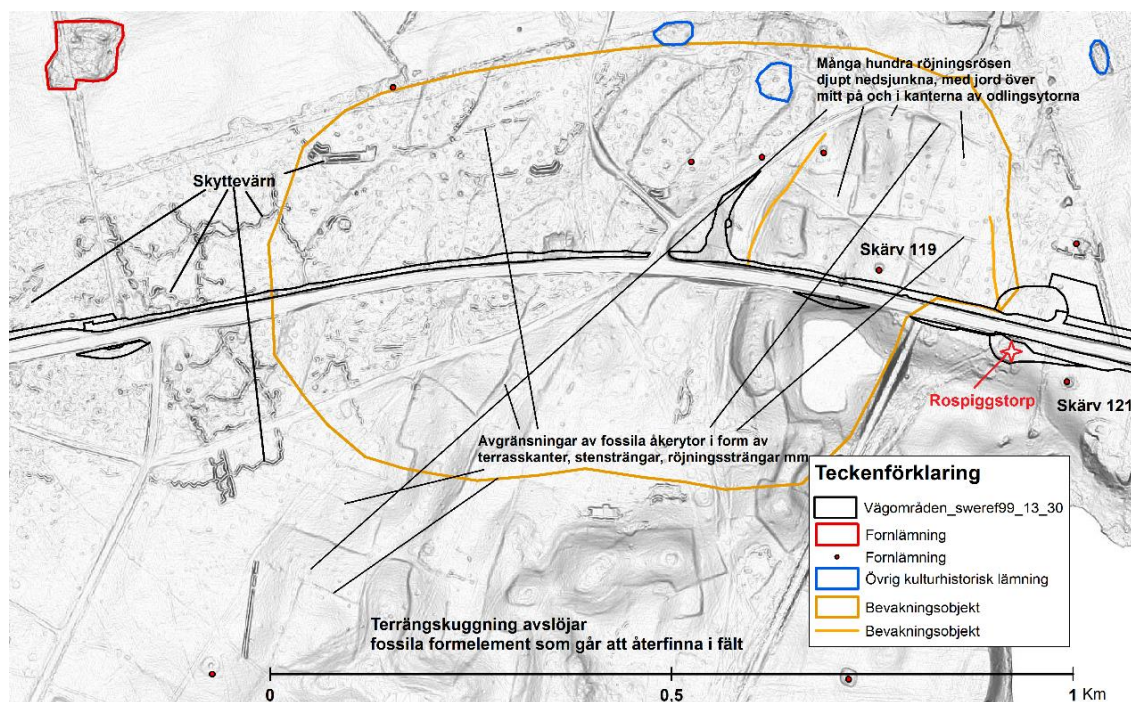
6. Påverkan på kulturmiljön

Det har tagits fram många handlingar som diskuterat vägens utformning och påverkan på miljön, det finns idag två MKB-rapporter, varav den ena är under utarbetande. Två områden framstår som mer komplicerade när det gäller påverkan på kulturmiljön och hur avfart från väg 49 ska utformas utan att det blir alltför stor negativ påverkan på kulturmiljön. De två områden som är mer komplicerade är avfarten till Skärv med Axevalla hed samt Varnhemskorsningen, båda viktiga delar i riksintresseområdet. I övriga avsnitt är påverkan på kulturmiljön mindre. Här följer en diskussion om påverkan på kulturmiljön inom områden med avfarter/korsning samt övriga vägvassnitt.

Axevalla hed och avfart till Skärv – riksintresseområde och fornlämningsområde

Vid Axevalla hed kommer ett utökat vägområde för väg 49 samt nya väganslutningar att påverka skyttevärn, fossil åkermark, några gravar och bebyggelse. Se karta figur 32.

Vägområde med cykelbana breddas norrut och kommer att tangera skyttevärn på ett sådant sätt att några meter tas bort av ett skyttevärn, möjligen berörs ytterligare ett. Skyttevärnen är ej registrerade eller inmätta i Fornminnesregistret. Inom den fossila åkermarken, Skärv 137, som är fornlämningsområde kommer några stensträngar, ca sex till åtta, att beröras och förkortas med en till tre meter där de tidigare skurits av väg 49. Mellan stensträngarna är förhistoriska odlingsytor/åkrar, som även de kommer att beröras av ett utvidgat vägområde. Till den fossila åkermarksmiljön hör även två hålvägar, Skärv 138 och 139, som berörs i sina södra ändar där de tangerar väg 49. En ligger öster om ny avfart till Skärv och en ligger öster om cykelundergång vid Kölnabacken.

Figur 17. Terrängskuggningskarta som visar former i terrängen som är lätta att återfinna på plats. Området med fossil åkermark Skärv 137, klassat som bevakningsobjekt i FMIS, ska vara fornlämningsområde.

Fornlämningsområdet är större än vad som anges i FMIS. Skyttevärnen är av avsevärd ålder och borde registreras som övrig kulturhistorisk lämning alternativt fornlämningsområde. Här syns även Skärv 119:1 och Skärv 121:1, två gravar som inte kommer att beröras med lite planering. Bostadshuset vid Rospiggstorp har markerats med en röd stjärna. I bilden syns väg 49 Axvall-Varnhem genom svarta streck. Skala, se skalstock.

Breddningen av väg 49 innebär att det fossila åkermarksområdet med alla dess lämningar berörs på ett sådant sätt att ett cirka 2-4 meter smalt band av den fossila åkermarken försvinner där den gränsar till dagens väg 49. Påverkan på den fossila åkermarken bedöms som relativt litet då den fossila åkermarkens struktur med olika typer av formelement består och alltjämt kan upplevas. De vetenskapliga värdena inom de delar som kommer att försvinna kan tas tillvara genom arkeologisk dokumentation av hålväg, stensträngar och odlingsytor med eventuella dolda lämningar under markytan, till exempel djupt nedsjunkna röjningsrösen. Konsekvenserna för den fossila åkermarken bedöms som små då upplevelsen och områdets kunskapspotential kommer att bestå.

Figur 18. Röjningsrösen och stenröjda fossila åkerytor.

Vid heden anläggs en ny gång-och cykelväg parallellt med och norr om väg 49. Den kommer bidra till att heden med dess fornlämningsområde norr om väg 49 blir mer tillgängligt för besökare. För vägtrafikanter är det positivt att det inte placeras några bullervallar på södra sidan av väg 49 mot den öppna, vidsträckt, heden då det är ett parti med fina utblickar över det forna exercisfältet.

Figur 19. Skyttevärn som går i zick-zack.

Avfarten till Skärv läggs nära dagens avfart i ett område där de fossila elementen förefaller vara färre (en undersökning av dem kan dock visa att det finns lämningar under torven). Ingreppet får små konsekvenser då det alltså kommer att vara möjligt att uppleva den fossila åkermarken med dess fossila formelement även om arkeologiska förundersökningar visar att det finns något fossilt formelement under markytan. Milstolpen, Skärv 48;1 kan stå kvar på ursprunglig plats vilket innebär att den inte påverkas. Norr om väg 49 ligger en hög, Skärv 119, som inte berörs, med fördel stängslas fornlämningen under vägarbetena.

Vägen till Postgården kommer att få en ny sträckning norr om heden och den fossila åkermarken. Inför dess planering kommer det att behöva utföras en arkeologisk utredning som kan ge vägledning så att vägen inte berör fornlämningar.

Öster om heden, vid Kölnebacken, anläggs en gång- och cykeltunnel samt en avfart på södra sidan av väg 49. Denna avfart kommer att beröra Rospiggstorp på ett sådant sätt att torpbebyggelsen behöver rivs. Torpet är äldre än 1850 och området kan komma att klassas som fornlämning när platsen är övergiven, vilket innebär att det kan behövas en arkeologisk undersökning. Här finns även en stensättning, Skärv 121, som undviks. För att skydda graven bör den stängslas.

Konsekvenserna för kulturmiljön vid Kölnebacken bedöms som små även om Rospiggstorp kommer att beröras, se även avsnittet om Kölnebacken till Hushagen. Fornlämningar i området undviks. Avfarten innebär inte ett stort ingrepp i riksintresseområdets värden.

Konsekvenserna för kulturmiljön vid Axvalla hed bedöms sammantaget som små då de värden som ligger till grund för riksintresseområdet består. Exercisheden med dess skyttegravar påverkas marginellt, den fossila åkermarkens struktur med former och lämningar kommer att finnas kvar. De gravar som hör till den förhistoriska fossila åkermarken kommer att finnas kvar. Upplevelsen av fornlämningsmiljön och exercisheden kommer att bestå.

Figur 20. Stensträng med enbuskar, i bakgrunden syns Skärvavägen och avfarten till Postgården. En ny avfart till Skärv kommer att ligga bakom enbuskarna i bilden. Avfarten till Postgården stängs och kommer att dras om så att den går norr om området med fossil åkermark, Skärv 137 samt fossil åker 134:1 vid Postgården. Inför en ny vägdragnings norr om heden kan det behövas en kompletterande arkeologisk utredning.

Varnhems-korsningen

Det är framför allt vid Varnhemskorsningen som en ny trafikplats kommer innebära påverkan på kulturmiljön. Den trafiklösning som behandlas här är den nu aktuella, maj 2018, som innebär klöverblad med på- och avfarter på den östra sidan av korsningen med slänter och bullervallar samt en pendlarparkering i anslutning till skolan. Vägen Varnhem-Öglunda, väg 2687 och 2751, kommer att höjas vid brofästena och väg 49 sänks ner så att den går under väg 2687 och 2751. På den östra sidan av korsningen kommer det att uppföras stödmurar och bullervallar.

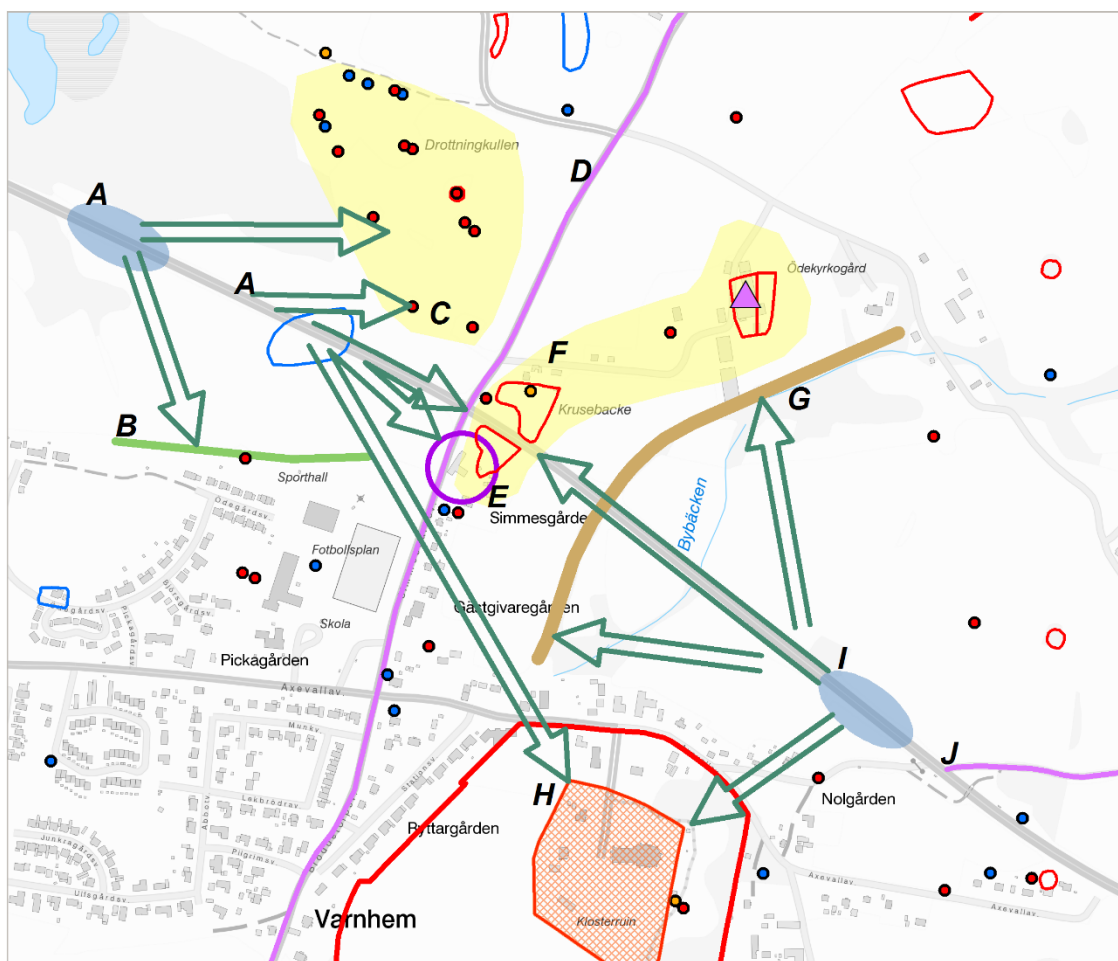
I området finns många olika faktorer att väga in och ta hänsyn till:

- landsvägen från Varnhem till Öglunda som brukats sedan bronsålder/äldre järnålder, en väg som utgjort ett av områdets viktigaste kommunikationsstråk.
- en stensättning (Varnhem 27) - äldre järnålder, viktigt inslag i landskapsbilden.
- en hög (Varnhem 28), del av yngre järnåldersmiljön är ett viktigt inslag i landskapsbilden.
- två yngre järnåldersgravfält (Varnhem 34 och 35) som egentligen är ett och samma.
- högen och gravfälten är en del i Skarke yngre järnåldersmiljö, där den första församlingskyrkan etablerades och där det medeltida sockencentrum låg.
- fornlämningarna vid Skarke, i anslutning till färdvägen visar på områdets kontinuitet.
- kulturlandskapet runt Varnhems klosterkyrka, där även Kata gård ligger, en patronatskyrka från 900-talet. Utblickar mot klostermiljön från olika håll.
- Simmesgårdens bebyggelsemiljö speglar 1800-talets skifte med utflyttning av gårdar. Miljön är även ett landmärke.
- nordost om korsningen står en milstolpe som sannolikt kommer behöva flyttas.

Det har diskuterats många olika lösningar för Varnhemskorsningen, samtliga har inneburit konsekvenser för kulturmiljön i mer eller mindre grad och för olika delar av riksintresseområdets värden och dess olika tidskikt. Konsekvenserna av vägdragningen beskrivs inledningsvis för vägen Varnhem-Öglunda, därefter behandlas väg 49 och de olika kvadranterna.

Varnhem-Öglundavägen, väg 2687 och väg 2751 – vägstråket har brukats sedan bronsålder och utgör den äldsta strukturen i området. Vägen går på fast och torr mark och följer kanten av den nedre platån på Billingsens västra sida. Billingen har utgjort en tydlig höjd i öster och i väster har marken sänkts sig ner mot den sjörika dalgången, med Hornborgasjön och sjöarna i Eggby-Öglunda. Vägen binder samman Falbygden i söder med slätterna runt Tidån vid Mariestad och Vänerområdet i norr. Vägens betydelse sedan människor blev bofasta i området märks genom de gravar som uppförts som markeringar utmed vägen. Utmed vägen finns stenåldersgravar, ett stort antal rösen från bronsålder, ett stort antal stensättningar, högar och gravfält från järnålder. Gravarna och gravfältet är oftast uppförda som monument så att de utgör manifesta blickfång, landmärken vid färd på vägen. Vägen binder också samman medeltidens centra med kloster, Varnhem, Gudhem, och sockencentrumen med Öglunda, Skarke och Broddetorp kyrkor. Vägen är ett nav i det som utgör Falbygdens riksintresseområde.

För upplevelsen av den kulturhistoriska vägen är det viktigt att den behåller sin linje och sitt läge i terrängen, på kanten av nedre platån. Vägen är tänkt att höjas närmare 2, 5 meter och gå på en bro över väg 49. Det innebär att vägen förlorar sin förankring på kanten av platån i ett område där vägens placering på platåns kant är ovanligt tydlig med vyer mot Billingsens berg i öster, vyer mot dalgången i väster och utblickar mot framträdande gravar i området. Här finns också gravfälten Varnhem 34 och 35 som ligger på en höjd över vägen. Genom att höja upp väg 2687, 2751 förlorar den sin förankring på platån i ett område där platåns kant är mycket tydlig. De omgivande gravarnas och gravfältens upplyfta placering förminskas. Förändringarna av väg 2687, 2751 innebär stora negativa konsekvenser för upplevelsen av vägmiljön och omgivande fornlämningar.

TECKENFÖRKLARING

- Bevakningsobjekt
- Fornlämning
- Övrig kulturhistorisk lämning
- Fornlämning
- Fornlämning
- Övrig kulturhistorisk lämning
- ▲ Skarke ödeskyrka
- Gammal järnvägsvall
- Väg av kulturhistoriskt värde
- Trädridå
- ▨ Varnhems kloster
- Simmesgårdens ladugård - landmärke
- Utblicksområde
- Område rikt på kulturhistoriska lämningar

0 100 200 300 m
© Lantmäteriet, Geodatasamverkan

Figur 21. Karta över Varnhems-korsningen med kommentarer om de lämningar som finns i området. Väg 49, Axvall-Varnhem, går från ostenordost till västsydväst.

A – Färd på väg 49 mot öster. Varnhems kyrkspira anas en mycket kort sträcka. Här kan man uppleva hur man lämnar Valles kamelandskap och åker upp på platåberget Billingen. Gravarna på nordvästra sidan av korsningen berättar att vi kommit till ett fornlämningsrikt område. De är viktiga för landskapsbilden.

B – Trädridå skymmer vyn mot Varnhem även när grenarna är bara.

C – Område med ensamliggande gravar, likt ett glest gravfält. Närmast väg 49 ligger Varnhem 27 – en stensättning och Varnhem 28 – en hög. Varnhem 27 kommer att hamna inom klöverbladet.

D – Viktig färdväg, väg 2687 och väg 2751, med rötter i bronsålder.

E – Simmesgården, gård som flyttades ut på 1800-talet. Ladugården utgör ett landmärke. Åkermarken går fram till gården på höjden och visar att Varnhem ligger i en jordbruksby.

F – Gravfälten, Varnhem 34 och 35 på ömse sidor om väg 49 vid korsningen är påförda fyllnadsmassor och har ringa upplevelsevärde men stort vetenskapligt värde genom sin koppling till Skarke ödeskyrka (förr församlingskyrka) och dess motpart Kata patronatskyrka. Gravfälten hör samman med miljön vid Skarke.

G – Äldre järnvägsbank som bildar en barriär med höga träd.

H – Varnhems kyrka med klosterområde. Kyrkan utgör ett viktigt landmärke, framför allt när man närmar sig Varnhem från öster.

I – Färd på väg 49 mot väster. Utblickar mot Varnhem och kanten av Billingen där platåberget möter kamelandskapet. I svacknan skymmer järnvägsbanken utblickarna.

J – Kulturväg, landsväg från Skara till Skövde med medeltida rötter.

Väg 49 – vägens placering i höjd är avgörande för konsekvenserna för de närliggande kulturhistoriska komponenterna. En breddning innebär också en förändrad miljö med risk för ingrepp i fornlämningar. En sänkning av väg 49 innebär mindre konsekvenser för kulturmiljön än om den höjs. Korsningen har utformats med hänsyn till fornlämningarna och kulturhistoriska landmärken i området. Här beskrivs konsekvenserna för kulturmiljön vid Varnhemskorsningen.

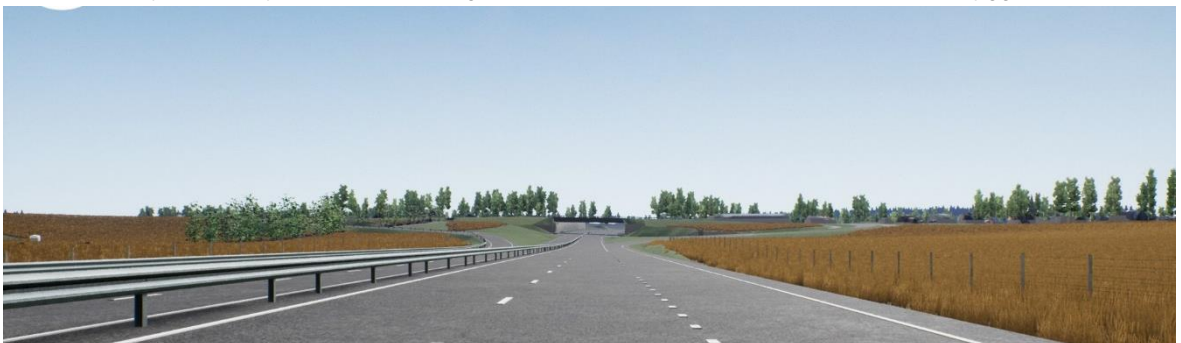
Sydvästra kvadranten – en trafiklösning med klöverblad, innebär att ett större landskapsavsnitt påverkas. Väg 49 placeras lågt för att värna utblickarna mot Simmesgården och Drottningkullen. och pendlarparkeringen har placerats söderut mot skolan för att inte ta över utblickarna i området. En höjning av Varnhem-Öglunda-vägen, väg 2687, 2751, för att skapa en högre bro över väg 49 innebär att Simmesgården, i den sydöstra kvadranten, inte längre blir det blickfång som är önskvärt. Simmesgården kommer att synas mindre dels från väg 49 men också när man färdas på väg 2687, 2751. En höjning av denna nord-sydgående väg innebär framförallt en negativ påverkan på upplevelsen av Simmesgården som förlorar sin direkta kontakt med åkermarken i väster. Simmesgården ingår som ett värde i riksintresseområdet och visar på utflyttningen av gårdar under 1800-talet.

En förhöjd väg 2687, 2751 innebär att upplevelsen av väg 2687, 2751 förlorar sin linje på en nivå som följer platåns kant.

I den sydöstra kvadranten innebär en höjning av väg 2687, 2751 att upplevelsen av Simmesgården försämras och dess kontakt med åkermarken i väster försämras. Därför blir det måttliga till stora negativa konsekvenser för kulturmiljön.

Fig. 22. I bilden syns sydvästra kvadranten där det går att uppleva hur agrarlandskapet möter Simmesgården, en gård som flyttades ut under 1800-talet. Området med Simmesgården utgör den sydöstra kvadranten. I detta avsnitt syns även kyrkspiran under några sekunder. Utblicken domineras av äldre bebyggelse.

Figur 23. Modell som visar trafiklösningen i Varnhemskorsningen sett från väster. I modellen anas tornspiran på Varnhems klosterkyrka bland trädtopparna. I modellen syns endast taket av Simmesgårdens ladugård.

Nordvästra kvadranten – en trafiklösning med klöverblad placeras så att graven, Varnhem 27:1, hamnar inom cirkulationsplatsen. Graven riskerar att förlora sitt samband med övriga gravar i nordväst, upp mot Drottningkullen. En gångväg anläggs till busshållplatsen på så sätt att den följer befintlig stenmur som ligger mellan graven och väg 49. Klöverbladet har utformats så att upplevelsen av graven som ett monument ska bestå. Här kommer det behövas en avgränsande förundersökning för att vara säker på att det inte finns några intilliggande lämningar under markytan som kan beröras, t.ex. härdar.

En förhöjd väg 2687 och väg 2751 innebär att upplevelsen av väg 2687, 2751 förlorar sin linje på en nivå som följer platåns kant. Likaså kommer upplevelsen av en höjd vid Skarke med gravfältet Varnhem 35:1 att minska.

Genom att ta tillvara graven, Varnhem 27:1, lyfta fram den och nyttja stenmuren i området som stöd för en stig så förstärks upplevelsen av dessa och konsekvenserna för kulturmiljön bedöms som måttliga.

Fig. 24. I bilden syns den nordvästra kvadranten där en trafiklösning med klöverblad är tänkt att ligga. Den plöjda åkern avgränsas i bildens vänstra kant av en stenmur. Bakom denna finns en grav som kommer att hamna mitt i cirkeln. Stenmuren är tänkt att nyttjas som vägvisare för den stig som ska leda ner till en busshållplats. Öglunda-Varnhemsvägen som korsar väg 49 kommer att läggas på en förhöjd vägbro vilket innebär att vägen hamnar närmare 2, 5 meter högre än idag och kulturmiljöns karaktär förändras negativt. Foto från väster mot Varnhemskorsningen.

Nordöstra kvadranten – det finns inga förslag på avfart i området. Området kommer att påverkas genom att väg 49 placeras lägre och breddas. Det innebär att gravfältet Varnhem 35:1 riskerar att beröras. För att skydda gravfältet planeras stödmurar vid viadukten. Det kan bli aktuellt med avgränsande arkeologiska undersökningar. De bedöms dock bli begränsade. Gravfältet Varnhem 35:1, allén till Skarke och sambandet mellan gravfält och platsen för Skarke ödekyrka kommer att bestå. I området finns en milstolpe, Varnhem 36, som kommer att behöva flyttas någon meter. Milstolpen kommer att kunna stå kvar i nästan samma läge. Konsekvenserna för kulturmiljön bedöms som måttliga.

Sydöstra kvadranten – det finns inga förslag på avfart i området, däremot så kommer området att påverkas genom att väg 49 placeras lägre och breddas. Här tangeras gravfältet Varnhem 34:1 och det kan komma att behöva undersökas. Det kommer uppföras en stödmur mellan vägbana och gravfält för att skydda gravarna. Simmesgårdens ladugård ligger inom kvadranten invid väg 2751 och utgör ett landmärke i det öppna landskapsrummet för de som färdas på väg 2751 och väg 49 från väster mot öster. Konsekvenserna för kulturmiljön bedöms som måttliga.

Sammantaget så bedöms trafiklösningen i Varnhemskorsningen ge måttliga till stora konsekvenser för kulturmiljön där det framför allt är i de västra kvadranterna som negativ påverkan sker. Dels påverkas upplevelsen av det öppna fältet med gravar mellan väg 49 och Drottningkullen, dels påverkas upplevelsen av Simmesgårdens ladugård och mötet mellan öppen åkermark och den äldre jordbruksbebyggelsen runt Varnhem. Både gravarna och Simmesgården ingår som delar av riksintresseområdets värden.

Figur 25. I bilden syns den nordöstra kvadranten med allén fram till Skarke, med dess gulmålade mangårdsbyggnad. Utmed alléns södra sida, här till höger i bild, ligger Krusebacke. Idag finns endast ett uthus tätt in på allén kvar. Något till höger om bilden börjar ett gravfält, Varnhem 35:1. Gravfältet är påfört sten och jord och det är svårt att utskilja några tydliga gravar. Västergötlands museums avgränsande förundersökning har visat att det finns fina gravar under dumpmassorna. I området ska det även finnas en älvkvarnssten, Varnhem 35:2. Den återfanns ej vid besök på platsen, troligen ligger även den under dumpmassor.

Övriga vägavsnitt

Vid sidan om de mer komplicerade områdena vid Axevalla hed och Varnhem med sina avfarter så ingår det en sträcka från Axevalla travbana till heden, en sträcka från Kölnebacken till Hushagen och en sträcka från Hushagen till Varnhemskorsningen samt en sträcka längst i öster vid Överbo.

Från Axevalla travbana till heden

Från Axevalla travbana till Axevalla hed breddas körfälten något. Parallellt med och på den norra sidan av väg 49 har det, de senaste tio åren, anlagts en ny tillfartsväg till Skålltorp, säte för Skaraortens ryttaförening. När denna väg anlades genomfördes en arkeologisk undersökning där en förmodad hällkista, Skärv 17:1, undersöktes. Den bedömdes som en sentida konstruktion med hällar. Området mellan Skålltorpstillfarten och väg 49 saknar kulturhistoriska lämningar varför en breddning av vägen inte leder till någon förändring för kulturmiljön. En breddning av väg 49 i denna del innebär inga negativa konsekvenserna för kulturmiljön.

Kölnebacken till Hushagen

Från Kölnebacken till Hushagen anläggs nya avfarter till Kölnebacken och till Axvalls camping. Vid den nya avfarten vid Kölnebacken kommer en ny väg att beröra någon stensträng och Rospiggstorp som kommer att tas bort, se även avsnittet om Axvalla hed. I området finns även några äldre stenmurar som uppmärksammas inom ramen för naturinventeringen, där de faller inom ramen för biotopskydd. De är inte utpekade som övriga kulturhistoriska lämningar men är likväl av kulturmiljöintresse.

Rospiggstorp – är en äldre bebyggelsemiljö med byggnaderna som bör dokumenteras innan de rivs. Rospiggstorp är anlagt i början av 1700-talet vilket innebär att miljön blir fornlämning när bebyggelsen försvinner. Enligt 2014 års kulturmiljölag klassas torpbebyggelse som tillkommit före 1850 som fornlämning. En dokumentation och undersökning av området torde kunna bli relativt begränsad.

Öster om Kölnebacken kommer det att utformas bullerskyddsvallar vid avfarten och utmed södra sidan av väg 49 för att skydda bebyggelsen söder om väg 49.

För Rospiggstorp innebär vägdragningen stora konsekvenser då bebyggelsen rivs. Bebyggelsen är kulturhistoriskt intressant och bör dokumenteras översiktligt om den ska rivas. Torpet ingår inte som ett av värdena i riksintresseområdet. Avfarten vid Rospiggstorp innebär måttliga konsekvenser för kulturmiljön, då den undviker den fossila åkermarken och heden som ingår i riksintresseområdets värden.

Bullerskyddsvallen öster om Kölnebacken är relativt begränsad i plan och kommer inte att påverka några lagskyddade kulturhistoriska lämningar, den kan dock innebära ingrepp i några stenmurar. Bullervallen kommer minska trafikanternas vy över landskapet mot söder. Vyerna mot det öppna åkerlandskapet på den norra sidan av vägen består. För de boende kommer upplevelsen av kulturmiljön på södra sidan av vägen bli bättre genom bullervallen. Vägen kommer troligen att höras mindre från Axevalla hus och området vid Husgårdessjön vilket kan innebära positiva konsekvenser för denna miljö.

Hushagen till Varnhems korsningen

Från Hushagen fram till det öppna fältet för Varnhems korsningen hålls breddningen av väg 49 så smal som möjligt då denna passage går genom ett Natura 2000 område med mycket höga värden. På åsryggen mellan Tåsjön och Kusen finns några gravliknande lämningar, bland annat Skärv 42:2. De kommer inte att beröras. I denna del innebär vägbreddningen inga konsekvenser för kulturmiljön.

Utmed samma åsrygg, på södra sidan av väg 49 finns en märklig stensatt vägbank. Den ligger utanför utredningsområdet och berörs inte. Dess ursprung och funktion är oklar. Den nämns här därför att den genom sin imponerande utformning utgör ett viktigt blickfång för de trafikanter som färdas på väg 49 från Varnhem till Skara. Vägen har ingått i ett vårdprogram och framträder mycket tydligt.

Figur 26. Stensatt vägbank som utgör ett blickfång när man färdas från Varnhem mot Axvall. Utanför men nära vägområdet, nära Tåsjön. Den tycks gå mellan Ökull och Drottningkullen med Højentorp. Dess tillkomst och roll är inte klarlagt. Den finns inte registrerad i fornminnesregistret.

Från Varnhemskorsningen mot Nolgården/Överbo

Från Varnhemskorsningen och vidare österut breddas vägen och förses med bullervallar för att värna bebyggelsen i Varnhem. Bullervallarna får ringa konsekvenser för upplevelsen av Varnhem och omgivande landskap. Det är inte i detta område som de viktigaste utblickarna över Varnhems klosterkyrka erbjuds. Någon enskild fornlämning eller enskild byggnad berörs inte. Väg 49 korsar den äldre, övergivna banvallen. Banvallen är hög och beväxt med högvuxna träd och utgör ett framträdande inslag i landskapsbilden, intrycket kommer att bestå. Vid Överbo korsar väg 49 den äldre landsvägen mellan Skara och Skövde, nu kulturarvsväg med medeltida tradition. Här riskerar en stenmur att tangeras. Då det endast är en stenmur som eventuellt kommer att beröras, någon meter så bedöms konsekvenserna för kulturmiljön som små.

Figur 27. Vy mot Varnhemskorsningen från busshållplatsen vid Överbo. Utmed vägen finns flera vägs skyltar, dels en som visar att det är en kulturväg och dels den som visar vägen till Varnhem och Öglunda. Den senare, stora vägs skylten står i kanten av banvallen som präglas av högre träd. Genom banvallen som löper tvärs genom det öppna landskapet så är de öppna fälten delade i mindre delar och för den som inte känner till historien så går det inte att förstå att det är en före detta banvall som går genom landskapet.

Figur 28. Modell, Varnhemskorsningen sedd från öster med gravfält på båda sidor om vägen. Modellen visar stödmurar mot gravfälten, som kantar underfarten. De föreslås uppföras i kalksten.

7. Kulturmiljövärden - en sammanfattning

Miljöer, objekt och samband längs med sträckan värderas och bedöms utifrån hur väl de representerar landskapets bärande karaktärsdrag och utifrån hur väl de bidrar till läsbarheten av landskapets historiska utveckling.

Kriterier för bedömning av värdet

Högt värde: Särskilt representativa miljöer och objekt som berättar om en viss historisk funktion, ett förlopp eller ett sammanhang. Miljöerna är välbevarade och ingår i ett tydligt sammanhang. Ofta har de hög grad av historisk läsbarhet. Högt värde omfattar även objekt som är särskilt betydelsebärande för ett förlopp eller en tid trots att sammanhanget idag är otydligt eller har brutits.

Måttligt värde: Representativa miljöer som berättar om en viss historisk funktion, ett förlopp eller ett sammanhang. Miljöerna är vanligt förekommande men viktiga för den historiska läsbarheten.

Litet värde: Avgränsade miljöer där sammanhanget är otydligt eller har brutits. För dessa miljöer är graden av historisk läsbarhet låg.

Kriterier för bedömning av effekter

Stora negativa effekter: Uppstår när föreslagen åtgärd medför att kulturmiljövärden går förlorade och den historiska läsbarheten försvåras kraftigt eller upphör helt.

Måttliga negativa effekter: Uppstår när föreslagen åtgärd medför att kulturmiljövärden fragmenteras eller skadas. Värden går delvis förlorade så att helheten inte kan uppfattas och den historiska läsbarheten reduceras.

Små negativa effekter: Uppstår när föreslagen åtgärd medför att kulturmiljövärden som inte är betydelsebärande för kulturmiljöns helhet och historiska samband/strukturer skadas eller tas bort. Den historiska läsbarheten kan även fortsättningsvis uppfattas.

Positiva effekter: Uppstår när föreslagen åtgärd medför att värdebärande karaktärsdrag förstärks och läsbarheten av landskapets utveckling förbättras.

Tabell 1 – Matris som illustrerar bedömningsmetodik

Intressets värde	Effekter, förändringens omfattning				
	Stora negativa effekter	Måttlig negativa effekter	Små negativa effekter	Positiva effekter	Neutral – ingen större förändring
Högt värde	Stor negativ konsekvens	Stor negativ konsekvens	Måttlig negativ konsekvens	Positiv konsekvens	Neutral – ingen större förändring
Måttligt värde	Stor negativ konsekvens	Måttlig negativ konsekvens	Små negativa konsekvenser	Positiv konsekvens	Neutral – ingen större förändring
Lågt värde	Måttlig negativ konsekvens	Små negativa konsekvenser	Små negativa konsekvenser	Positiv konsekvens	Neutral – ingen större förändring

8. Konsekvenser

Sammantaget så är det vid avfarten till Skärv och vid Varnhemskorsningen som det blir störst konsekvenser för kulturmiljön. Det är i dessa områden som de mer omfattande vägbyggnationerna kommer att ske. Det är också där som de mer komplexa och mest värdefulla kulturmiljöerna återfinns.

Båda områdena ligger inom riksintresseområde för kulturmiljövården och är bärande delar av riksintresset. De konsekvenser som beskrivs i områdena vid Axvall och Varnhemskorsningen visar således hur riksintresseområdet påverkas och konsekvenserna för riksintresseområde.

Vid Skärvavfarten finns ett mycket intressant område med fossil åkermark från järnålder som sammanfaller med Axvalla hed och dess militära övningsfält. Båda dessa kulturhistoriska miljöer representerar stora vetenskapliga värden och är ovanligt representativa. Genom miljöernas tydlighet har de stor attraktionskraft och potential att utvecklas för pedagogiska sammanhang. Den fossila åkermarken och Axvalla hed kommer att påverkas marginellt genom att väg 49 breddas norrut på så sätt att området berörs genom ett långsmalt schakt, cirka 2-4 meter brett. Upplevelsen av området och dess kunskapsinnehåll kommer att bestå. Konsekvenserna för denna kulturmiljö blir små.

Vid Varnhemskorsningen finns enstaka gravar, gravfält och en utflyttad gård, delar som representerar olika värdeområden inom riksintresseområdet. Här korsas väg 49 av Öglunda-Varnhemsvägen, väg 2687, 2715, som har rötter i bronsålder och är en viktig del i riksintresseområdet. Miljön ligger också i närhet till Varnhems kyrka och klosterområde.

I den sydvästra kvadranten kommer de nedre delarna av Simmesgårdens ladugård att skymmas av den vägbro som placerar väg 2751 på en högre nivå än dess ursprungliga. Sambandet mellan öppen åkermark som sträcker sig fram till den äldre jordbruksbebyggelse som omger Varnhem, här den utflyttade gården Simmesgården, blir mindre tydligt. Likaså minskar Simmesgårdens ladugård sin betydelse som landmärke när trafikplatsen hamnar framför ladugården. En upphöjd bro för väg 2751 över väg 49 innebär att vägens förankring och läge på kanten av Billingens lägsta platå förändras i ett område där det tidigare var ovanligt tydligt hur vägen följde platån.

I nordvästra kvadranten påverkas gravmiljön mellan väg 49 och Drottningkullen genom att en grav och en intilliggande stenmur hamnar inom klöverbladet. Graven förlorar sitt direkta samband med övriga gravar. Genom omsorgsfull utformning så kommer upplevelsen av graven och stenvuren att bevaras.

Gravfälten Varnhem 34:1 och 35:1 i de östra kvadranterna kommer att skyddas genom stödmurar och påverkan på dessa bedöms bli begränsade. Gravfältet i den nordöstra kvadranten kommer att bevara sitt samband med Skarke och dess plats för en äldre sockenkyrka. Här finns en milstolpe som genom att flyttas några få meter blir kvar nära sin ursprungliga plats.

Konsekvenserna av vägdragningen vid Axvalla hed och vid Varnhem visar hur riksintresseområdet påverkas. Vid Axvalla hed är påverkan på riksintresseområdets värdebärande delar liten. Vid Varnhems korsningen innebär en höjning av väg 2687, 2751 som att riksintresseområdet påverkas. Väg 2687, 2751 är riksintresseområdets nav och vilar på den lägsta kambrosilurhyllans kant.

Inom övriga delar bedöms breddningen av väg 49 med nya anslutningar etcetera ge små konsekvenser på kulturmiljön då riksintresseområdenas värden inte påverkas.

Område/Avsnitt	Konsekvenser
Axvalla hed – avfart till Skärv	Små negativa konsekvenser
Varnhems korsningen	Måttliga negativa konsekvenser till stora negativa konsekvenser
Axvalla travbana-Heden	Neutral – inga större konsekvenser
Kölnebacken-Hushagen	Neutral – inga större konsekvenser
Hushagen-Varnhems korsningen	Neutral – inga större konsekvenser
Varnhems korsningen - Nolgården/Överbo	Neutral – inga större konsekvenser

I området vid Varnhems korsningen kommer kulturmiljön att påverkas. Här är graden av påverkan beroende av vägens utformning i detalj som breddning, höjd och utformning av vägbro.

Figur 26. Vid Varnhems-korsningen, i dess nordöstra kvadrant står en milstolpe, Varnhem 36:1, som troligen kommer behöva flyttas 1-2 meter längre upp från vägen.

9. Kommentar - utformning av korsning

Det är önskvärt att planera Varnhemskorsningen så att den bildar en fin entré till Varnhems klosterområde med Kata gård. Då kyrkomiljön de facto inte är märkbar i detta område, med några sekunders undantag när träden saknar löv, så kan det vara en fråga om konstnärlig och landskapsarkitektonisk utformning för att visa på områdets ställning som tidigt kristet maktcentra.

Det finns också ett stort värde av att knyta an till områdets betydelse som en del av foten på platåberget Billingen.

Bland de komponenter som karaktäriserar området märks:

- Platåberget med dess nivåer av skiktad kalksten.
- Varnhems klosteruin murad av kalksten i romansk tradition med romanska bågar.
- Varnhems klosterkyrka av basilikatyp i romansk-gotisk stil. Ett särdrag för kyrkan är dess många, kraftiga strävpelare och accentuerade centraltorn vilka tillkom på 1600-talet.

Ledorden är – platåberg, kalksten, murar av kalksten, romanska bågar, strävpelare och kyrkspira.

Figur 27. Klosteruinen med dess medeltida romanska bågar.

Figur 28. Klosterkyrkans strävpelare och spira är viktiga särdrag som tillkom vid 1600-talets ombyggnationer.

Figur 29. Klosterkyrkan är uppförd av kalksten, i lager på lager.

10. Referenser

Berglund, A, 2006. Särskild arkeologisk utredning 2006 steg 1 väg 49 delen Axvall - Varnhem, Skara kommun Västergötland Rapport 2007:3. Västergötlands museum 2007.

Berglund, A, 2007. Väg 49 etapp Axvall-Varnhem, Arkeologisk utredning steg II. 2007-12-12, Rapport 2007:28. Västergötlands museum, 2007.

Berglund, A, 2009. Särskild arkeologisk utredning 2009, kompletterande del – Axvall – Varnhem, Skara kommun, Västergötland. Rapport 2009. Västergötlands museum, 2009:10.

Berglund, A, 2017. Väg 49 & väg 2747. Arkeologisk studie, Rv 49 Skara kommun, Västergötland. Västergötlands museum 2017.

Berglund, A, 2017. Simmesgården – Arkeologisk utredning i Varnhem. Arkeologisk utredning för området Simmesgården i Varnhem, Klostret 22:1 i Skara kommun, Västergötland. Rapport 2017:10. Västergötlands museum 2017.

Berglund, A, 2017. Gravfält från järnålder vid trafikplats väg 49. Arkeologisk förundersökning av gravfält RAÄ 35 Varnhem socken, Skara kommun, Västergötland. Rapport 2017:25. Västergötlands museum 2017.

TRAFIKVERKET

Trafikverket, 405 33 Göteborg. Besöksadress: Kruthusgatan 19.
Telefon: 0771-921 921, Texttelefon: 020-600 650

www.trafikverket.se